

oplossingen voor het falen der democratie en het vastlopen van de kapitalistische economie. Men zocht het in thans als 'rechts' bestempelde gedachten als de gemeenschaps-idee. In katholieke kring, maar ook in sociaal-democratische kring en in de groep rond het tijdschrift *Het Gemenebest* en in protestantse groeperingen streefde men naar volkseenheid. Dat was nodig om het zedelijk verval- door Mulder belachelijk gemaakt (46) maar toen wel degelijk door velen zo gezien- te overwinnen. Het waren niet alleen katholieken die pleitten voor een corporatieve ordening. Sociaal-democraten en ook progressieve liberalen dachten eveneens serieus na over corporatieve ideeën. Versterking van de positie van de regering ten koste van de invloed van de volksvertegenwoordiging werd besproken. Al deze ideeën waren toen veel minder 'verdacht' dan nu. Ze waren ook nog lang niet voldoende uitgewerkt. De gelanceerde denkbeelden blonken uit door vaagheid en vertoonden zelden een duidelijke politieke of ideologische lijn. Mulder heeft veel te veel zijn normen, ontwikkeld in en na de jaren zestig, toegepast op de door hem behandelde periode. Hij miskent volledig de sfeer van de jaren dertig.

Een tweede ernstig gebrek in Mulders' boek is dat hij zich bijna uitsluitend baseert op verhalen en oordelen van 'linkse' en, in zijn ogen, dus goede mensen. Het begrip links wordt daarbij gemonopoliseerd voor een kleine, selecte groep, waarschijnlijk ter grootte van 3 à 4 % der Nederlandse bevolking.

Echt hinderlijk wordt de auteur wanneer hij gaat moraliseren. Dan komen er benauwde onderschriften uit zijn pen, zoals wanneer hij artiesten verwijt dat ze reclame maken (38). Notabene in de crisistijd toen alle werk winst was. Mulder suggereert dan ook nog dat dezelfde mensen later zouden collaboreren met de Duitse bezetter. In dezelfde stijl passen de talloze cursiveringen, gevolgd door schrijvers initialen, voor het geval de lezer te dom is om zelf de accenten te leggen. Met uitroeptekens als waarschuwend vinger is ook rijkelijk gestrooid.

Toch, ondanks alle gebreken, blijft men geïnteresseerd lezen. Het onderwerp is ook uitermate boeiend, al gaat het meer over de kunstenaars dan de kunst in crisis en bezetting, de ondertitel geeft beter de inhoud van het boek aan. Een enkele maal wordt wel getracht de relatie van kunst met de crisis en de bezetting te leggen, maar dan blijft Mulder steken in vage suggesties. Zo zijn de passages en de oordelen over het magisch realisme (76-80) en de Delftse School (239) en de eventuele relaties met het fascisme volstrekt niet overtuigend. Een lovende recensie in het NSB-blad *Het Nationaal Dagblad* over het werk van de schilder Willink leidt tot de gebruikelijke cursiveringen en uitroeptekens, waarbij Mulder uitgaat van het principe: 'guild by association' (76).

Al met al is het zeer jammer dat Mulder zo onzorgvuldig is te werk gegaan. Hij heeft aardige vondsten gedaan en de bestaande literatuur en lectuur over het onderwerp grondig doorgenomen.

S.Vellenga

R. Havenaar, *Verrader voor het vaderland. Een biografische schets van Anton Adriaan Mussert* (Den Haag: Kruseman, 1978, 126 blz., f 12,90, ISBN 90 233 0388 1).

Blijkens zijn voorwoord heeft drs. Havenaar, de schrijver van deze eerste (beknpte) Mussert-biografie, zich vooral ten doel gesteld meer licht te werpen op de jeugdijaren van Mussert en op de vooroorlogse periode van de NSB. Inderdaad brengt zijn boek met betrekking tot Musserts optreden in de jaren 1940-1945 geen nieuwe kennis voor wie het grote werk van L. de Jong en de door mw. Fraenkel-Verkade en In 't Veld uitgegeven bron-

nenpublicaties gelezen hebben. Voor de vele historisch belangstellenden, die aan zulke dikke boeken niet toekomen, is Havenaars werkje echter een zeer bruikbare samenvatting van heel Musserts levensgeschiedenis. In een rustig, afstandelijk betoog - vergoelijkend noch verguizend - poogt Havenaar lijnen aan te brengen in het merkwaardige leven van de man, die van een briljante loopbaan als waterbouwkundige overstapte naar 'de politiek' en daarmee een weg op ging, die hem vijf jaar lang tot de meest verachte man van Nederland zou maken en die zou eindigen voor het vuurpeloton.

Voor wie ten aanzien van de NSB-geschiedenis reeds belezen zijn, ligt het belang van Havenaars boek vooral in het gedeelte, dat handelt over Musserts jeugd en ingenieursjaren. De auteur heeft uitgebreide inlichtingen kunnen inwinnen bij een zevental personen, die de jonge Mussert gekend hebben. Op grond van dit en ander materiaal weet hij ons een beeld te schetsen van de toekomstige NSB-leider, dat aanmerkelijk helderder is dan wat ons tot dusver voor ogen stond. Het opvallendst uit Musserts kinder- en jongelingsjaren is zijn contactarmoede ten opzichte van leeftijdsgenoten; een eigenschap, waarmee zowel zijn verbeterde studiejver als zijn merkwaardige huwelijk met een achttien jaar oudere tante verband houden. Later, als ingenieur, blijkt hij een briljant vakman te zijn en ook buiten zijn vakgebied geestelijk actief (maar zonder culturele belangstelling). Maar ook blijkt reeds in 1926-1927 zijn eigengereidheid, die hem bijna een benoeming tot hoofdingenieur deed ontgaan; zijn chef had bij die gelegenheid al opgemerkt, dat Mussert 'nu eenmaal niet iemand boven zich (kan) velen en zal blijven trachten zijn chef opzij te drukken of voorbij te gaan' (23).

Met deze waarnemingen weet Havenaar inderdaad lijnen aan te brengen van de student en ingenieur Mussert naar de 'leider van het Nederlandse volk'. Diens levensloop daarmee verklaren kan hij niet. Ook na lezing van deze biografie kan men geen antwoord geven op de vraag, welke eigenschappen nu eigenlijk Mussert op zijn politieke weg hebben doen derailen. IJdel, eerzuchtig, zelfingenomen was hij zeker, maar hoeveel 'nette' politici zijn vrij van die ondeugden? Zelfs zijn 'beginselarmoede', door Havenaar terecht geconstateerd, onderscheidt hem helaas allerminst van alle andere politici.

Alles overwegende meen ik dan ook de verklaring voor Musserts loopbaan meer in de uitwendige omstandigheden te moeten zoeken. De jaren dertig waren, evenals de jaren zestig, een politiek onstabiele tijd, waarin nieuwe politieke bewegingen een kans kregen om als een meteor omhoog te schieten. Dat gaf dan weer gevaarlijke leiderskansen aan politieke nieuwelingen, die te laat tot de ontdekking kwamen, dat ook de politiek een 'vak' is, waarin langdurige ervaring en kennis van wezenlijk belang zijn. De meteorachtige leiders van de betrekkelijk rustige jaren zestig en zeventig zijn merendeels vrij spoedig gevluht naar een veilige haven in het ambtelijk apparaat. Mussert echter leefde in een roerige tijd, waarin zijn beweging door de internationale politiek een onverwachte rol te spelen kreeg; vandaar, dat bij hem de weg van het politiek amateurisme ten verderve voerde.

Naarmate het duidelijker werd, dat de NSB de meerderheid van het Nederlandse volk niet langs democratische weg zou kunnen winnen, ging Mussert de kracht van de NSB meer zoeken in haar deelhebben aan de internationale fascistische beweging. Dat leidde al in 1937 tot zijn aanvaarding van het antisemitisme. Havenaar laat zien, dat deze niet op een echte 'bekering', doch slechts op politiek opportunisme berustte. Intern poogde Mussert wel eens de zijns inziens al te radicale jodenhaat van zijn medewerkers te temperen en tijdens de bezetting protegeerde hij de kleine groep joodse ex-leden van de NSB; het is niettemin één van de kwalijkste kanten van zijn politieke optreden te noemen, dat hij vanaf 1938, zonder innerlijke overtuiging en uitsluitend om politiek gewin, in zijn redevoeringen en geschriften aan de antisemitische hetze heeft meegedaan.

Tot slot wil ik met het oog op een eventuele herdruk, die ik dit verdienstelijke boek graag toewens, enige onnauwkeurigheden in de tekst signaleren. De verkiezingsuitslag van 1918 leverde 'de drie christelijke partijen' geen meerderheid op (16), maar 50 van de 100 kamerzetels. De bewering, dat de confessionelen 'in het begin van de jaren dertig al ongeveer vijftien jaar de politieke macht in Nederland in handen hadden' (42) ziet over het hoofd, dat er in 1926-1929 een extraparlamenteair kabinet-De Geer van gemengde samenstelling bestaan heeft. Rost van Tonningen werd in 1940 geen commissaris voor de 'marxistische' organisaties en kreeg niet het toezicht over NVV, Arbeiderspers en VARA naast dat over de SDAP (76), maar hij werd commissaris van de 'marxistische' partijen: SDAP, CPN en RSAP (commissaris voor het NVV werd de NSB-er Woudenberg). 'Dolle Dinsdag' tenslotte is niet hetzelfde als de (pas later begonnen) bevrijding van Zuid-Nederland (100).

A.A.de Jonge

Introduction

The commemoration of the formation of the Union of Utrecht, four hundred years ago on 23 January 1579, was celebrated by many different events. One of these, certainly not the least important to historians, was the holding of an international congress in Utrecht and Zeist on 8, 9 and 10 May 1979, organized by the Dutch Historical Association. This Association had decided to select a theme which fitted well in the framework of the Union celebrations: federalism, history and current significance of a form of government. For the Union of Utrecht constituted the legal foundation, even the constitution, it is claimed, of the Republic of the United Netherlands, and that commonwealth can undoubtedly be regarded as a very interesting example of a federal form of government.

As is evident from the formulation of the congress theme the intention of the organizers was that attention should be given not only to federal and regional structures and tendencies in the past but also in the contemporary world. Historical phenomena needed (necessarily) to be viewed in present-day perspective, current problems ought if possible to be seen in historical perspective. There is no doubt that the prevailing view today, at least in the Western World, is to a great extent characterized by a growing dislike of the modern Leviathan, the highly centralized, bureaucratic welfare State. It seems to me that the speakers at the congress have generally been successful in doing justice to the historical aspect (in contemporary perspective) as well as to the problems of today (in historical perspective).

The papers read to the congress have been incorporated, though largely in a more expanded form, into this book. It contains essays on the problems of unitarism versus federalism, confederalism and regionalism in a number of States: Belgium, France, Germany, Great Britain, the Netherlands, the Soviet Union, Spain, Switzerland and the USA. In general it would seem to me to be a reasonable choice, although a contribution on Italy for example would certainly also have been appropriate here. A study of Yugoslavian and Canadian federalism would for that matter have meant an even more welcome addition. Because we deliberately wanted to limit ourselves to a number of separate States we were ob-